

УДК 343.98

М. В. Семеніхін, директор Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

С. Г. Качурін, кандидат юридичних наук, доцент кафедри «Правознавство» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПРОТИДІЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ ОСІБ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА ПРИЙОМИ

Досліджено науково-практичний аспект наявних теоретичних і практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, яких перевіряють.

Ключові слова: судово-почеркознавча експертиза, зразки почерку та підписів, відібрання зразків, протидія проведенню почеркознавчої експертизи.

Исследован научно-практический аспект существующих теоретических и практических проблем по тактике проведения судебно-почерковедческой экспертизы и получения образцов почерка и подписей в условиях противодействия проверяемых лиц.

Ключевые слова: судебно-почерковедческая экспертиза, образцы почерка и подписей, отбор образцов, противодействие проведению почерковедческой экспертизы.

In the scientific and practical aspect, a complex of existing theoretical and practical problems on the tactics of forensic handwriting examination and selection of experimental samples of handwriting and signatures under the conditions of counteraction of the audited persons was investigated.

Key words: judicial post-examination examination, patterns of handwriting and signatures, sampling, counteraction to conducting a handwritten examination.

Процес проведення експертизи з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань здебільшого потребує залучення додаткових матеріалів для дослідження об'єктів, які надійшли експерту. Ці матеріали в криміналістиці та експертній практиці одержали назву зразків для експертного дослідження. Процесуальну процедуру їх одержання передбачено ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Успішне вирішення ідентифікаційних завдань, що ставлять на вирішення експерта-почеркознавця, залежить від кількості та якості зразків почерку та підписів, професійної майстерності слідчого, який їх отримує та відбирає під час проведення відповідної слідчої дії (гл. 15, 16, ст. 234, 237, 245 КПК України), а також наявності (відсутності) протидії відібранню зразків з боку осіб, яких перевіряють. Зазначене істотно впливає на зіставлення зразків порівняння з досліджуваним почерковим матеріалом.

У сучасній криміналістичній літературі широко висвітлено питання протидії до судовому розслідуванню злочинів, які набули особливої актуальності та гостроти у зв'язку з організованою злочинною діяльністю та корупцією, яка ще доволі поширена.

Сьогодні злочинці нерідко використовують хитромудрі прийоми, що перешкоджають виявленню вчинених злочинів та їх об'єктивному розслідуванню. Як зазначає В. Л. Васильєв, «...немає іншого виду людської діяльності, успішному закінченню якої так активно протиборствували б зацікавлені люди і групи осіб» [1, с. 45]. В українському суспільстві значного розголосу набули факти перешкоджання розслідуванню виявлених злочинів особами, які обіймають відповідальні посади і надають заступництво винним у їх вчиненні, а також випадки різноманітного тиску на слідчих під час розслідування ними кримінальних справ [2; 3].

А отже, актуальність статті зумовлена необхідністю розгляду обставин, що перешкоджають досягненню поставлених при призначенні та проведенні судово-почеркознавчих експертиз завдань і знижують ефективність одержаних експертних даних, а також необхідністю розроблення криміналістичних рекомендацій з подолання протидії осіб, яких перевіряють, та запобігання цій протидії.

У спеціальній літературі вивченню проблем протидії розслідуванню та прийомам її подолання під час розгляду тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит, приділяли увагу Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, О. М. Васильєв, В. Г. Доспулов, А. В. Дулов, В. П. Колмаков, М. І. Порубов, О. Р. Ратінов, Н. О. Селіванов, О. Б. Соловйов, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Деякі аспекти розслідування в умовах протидії в контексті пошуку шляхів вирішення проблемних слідчих ситуацій досліджували О. Я. Баєв, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін, В. О. Образцов, М. П. Яблоков. Дослідженню поняття, змісту та складу суб'єктів протидії розслідуванню, засобів і методів її подолання присвячено праці О. В. Александренко [4], Є. У. Бабаєвої [5], В. Д. Берназа [6], А. Ф. Волобуєва [7], В. Н. Карагодіна [8], Т. В. Омельченко, Р. Л. Степанюка [9] та ін.

Як свідчить аналіз праць вчених, автори неоднозначно тлумачать поняття «протидія розслідуванню». Відмінності стосуються:

- форми протидії (бездіяльність або лише активні дії);
- суб'єктивного ставлення особи до створення перешкод розслідуванню (навмисні дії чи бездіяльність або ненавмисні акти поведінки);
- суб'єктів протидії (злочинці, суб'єкти кримінального процесу, зацікавлені особи, інші особи);
- часу здійснення протидії (до початку розслідування чи після порушення кримінальної справи);
- ознак протидії (протиправні дії, будь-які дії, зокрема ті, що не суперечать закону).

Неоднозначність трактування вченими поняття «протидія розслідуванню» ускладнює розуміння його змісту. Дискусійними залишаються і питання обґрунтування деяких положень і висновків (як у теоретичному, так і в практичному аспектах), особливо стосовно отримання зразків почерку.

Отже, слід констатувати, що дотепер низка спеціальних питань, пов'язаних з наявністю теоретичних і практичних проблем щодо тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, яких перевіряють, залишається недостатньо дослідженою.

Метою цього дослідження є аналіз теоретичних питань і розроблення практичних рекомендацій щодо розпізнавання та подолання протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз і запобігання їй. З огляду на поставлену мету доцільним є дослідження форми та прийомів протидії зацікавлених осіб проведенню почеркознавчої експертизи, а також прийомів прогнозування слідчим цієї протидії та її подолання, що забезпечить відповідність головних висновків дослідження критерію новизни.

Методологічну основу пропонованої статті становлять загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики про пізнання соціальних процесів і явищ, пов'язаних із досліджуваними проблемами. У процесі дослідження застосовано такі методи:

- історико-правовий (критичний аналіз історичних джерел з питань судової експертизи та теоретичних напрацювань криміналістичних аспектів протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз);

- системно-структурний і порівняльний (установлення сутності протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз, а також форм та прийомів протидії зацікавлених осіб її проведенню, розроблення рекомендацій щодо прийомів прогнозування слідчим цієї протидії та її подолання);

- соціологічний, зокрема анкетування (опитування слідчих та експертів за спеціально розробленою анкетою);

- статистичний, зокрема групування відомостей, аналіз кількісних показників (узагальнення результатів аналізу висновків експертів, протоколів відібрання зразків почерку та підписів);

- експериментальний (проведення експериментів з відтворення чужих підписів різними категоріями осіб).

Період розвитку ринкових відносин в економіці України супроводжується значним зростанням кількості документів, які складають фізичні та юридичні особи. Одним з найважливіших реквізитів документа, як відомо, є підпис, що належить до числа найпоширеніших об'єктів судово-почеркознавчої експертизи.

Як свідчить аналіз слідчої, судової та експертної практики, у слідчих і суддів виникають суттєві проблеми під час призначення судово-почеркознавчих експертиз, які пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань на вирішення експертизи, проведенням дослідження та оцінкою висновку експерта-почеркознавця. Особливо яскраво зазначені проблеми проявляються в разі потреби підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яку перевіряють, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності такої експертизи або відмови від її проведення.

Не викликає сумніву, що така протидія спрямована на створення перешкод на шляху досягнення мети розслідування: встановлення істини в кримінальній справі. Обов'язковою ознакою протидії розслідуванню, на нашу думку, є цілеспрямованість і навмисність. При цьому протидія може здійснюватися як шляхом проведення активних дій, так і шляхом бездіяльності. Суб'єктами протидії можуть бути будь-які особи, зокрема й ті, що не є суб'єктами кримінального процесу, проте діють (бездіють) цілеспрямовано з метою протидії правоохоронним органам у встановленні істини. Протидія розслідуванню може чинитися не лише шляхом здійснення протиправних дій, але й шляхом вчинення інших дій, які не порушують норми права.

Слушною є пропозиція деяких вчених про розмежування понять «протидія розкриттю злочинів» і «протидія розслідуванню злочинів». Перше з них охоплює дії, що вчинені до виявлення злочину і початку кримінального процесу, друге — дії, вчинені після початку кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 159].

За результатами аналізу визначень, наведених у літературі, можна сформулювати таке визначення протидії розкриттю та розслідуванню злочинів: це навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб, що здійснюється до виявлення злочину та після початку його розслідування, з вибору відповідної лінії поведінки, вживання заходів, спрямованих на створення перешкод зі збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі.

При розслідуванні конкретного злочину розрізняють «внутрішню» та «зовнішню» протидії [10, с. 692—694]. Під «внутрішньою» протидією розуміють протидію, яку здійснюють особи, що в будь-якій процесуальній формі беруть участь у розслідуванні: підозрювані, обвинувачені, свідки та потерпілі. Для них характерним є володіння будь-якою інформацією про подію злочину і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію (сліди злочину) і (або) її носіїв.

«Зовнішня» протидія — це діяльність осіб, не пов'язаних з подією, яку розслідують: особи, яка проводить розслідування; осіб, пов'язаних зі слідчим (дідзнавачем) процесуальними, службовими, владними, адміністративними та іншими відносинами.

Суб'єкти «внутрішньої» протидії реалізують свої задуми переважно шляхом приховання злочину, суб'єкти «зовнішньої» протидії — шляхом впливу, тиску на суб'єкт доказування, створення умов для здійснення ним незаконних дій, посадової провини або злочину.

У літературі найповніше проаналізовано такий вид «внутрішньої» протидії, як приховання злочину [11, с. 227—246]. В. Є. Баранов, Р. С. Белкін, О. Г. Гельманов, Г. Г. Зуйков, В. Н. Карагодін, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, Г. М. Мудьогін та інші, всебічно проаналізувавши зміст цього поняття, класифікували дії з приховання суспільно небезпечних діянь і форми їх здійснення:

- приховання інформації та (або) її носіїв;
- знищення інформації та (або) її носіїв;
- маскування інформації та (або) її носіїв;
- фальсифікація інформації та (або) її носіїв;
- змішані способи.

Наведені форми приховання злочинів реалізують із застосуванням різних прийомів [10, с. 694; 7, с. 43—44]. Типовими прийомами приховання інформації та (або) її носіїв в активній та пасивній формах є:

- приховання предмета посягання, речових доказів, грошей і цінностей, нажитих злочинним шляхом, інших об'єктів — джерел інформації;
- ухилення від явки до органу розслідування;
- замовчування, недонесення, неповідомлення запитуваних відомостей;
- невиконання дій, яких вимагають;
- відмова від надання показань.

Прийоми фальсифікації інформації та (або) її носіїв:

- завідомо неправдиве показання;

- завідомо неправдива заява, донос;
- створення неправдивих слідів та інших речових доказів;
- повне або часткове підроблення документів;
- підміна, дублювання об'єктів;
- часткове знищення об'єкта, його перероблення з метою зміни його зовнішнього вигляду, фальсифікації призначення тощо.

Досліджуючи природу зазначених форм і прийомів внутрішньої протидії розслідуванню, стає зрозумілим, що вони здебільшого спрямовані на зниження ефективності проведення таких слідчих дій, як обшук, виїмка, допит, огляд місця події. З огляду на це в криміналістичній літературі наведено прийоми проведення зазначених процесуальних дій з метою подолання протидії. Проте, як свідчить аналіз літературних джерел, у них приділено недостатньо уваги протидії таким слідчим діям, як призначення судової експертизи та одержання зразків для експертного дослідження. У зв'язку з цим на практиці виникають проблеми в частині подолання протидії зацікавлених осіб під час підготовки та проведення зазначених слідчих дій.

На підставі загальної дефініції та з урахуванням особливостей судової експертизи можна надати таке визначення поняття протидії проведенню судової експертизи: це навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб, яку здійснюють до виявлення злочину і після початку його розслідування зі створення перешкод у збиранні та дослідженні об'єктів, що надають на експертизу, та їх експертного дослідження з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі. Попри те, що судову експертизу проводять тільки в межах порушеної кримінальної справи, наведене визначення передбачає етап, що передує розслідуванню. На прикладі судово-почеркознавчої експертизи це можна пояснити тим, що особа, обізнана щодо можливостей експертних досліджень, припускаючи подальше призначення експертизи після виявлення злочину, навмисно змінює в документах свій почерк або підпис.

В аспекті досліджуваної проблеми прийомами протидії осіб, яких перевіряють у разі призначення судово-почеркознавчої експертизи, є:

- приховання або знищення вільних зразків почерку та підписів у різних рукописних текстах: заявах, особових листках з обліку кадрів, щоденниках, а також підписів у різних квитанціях і бланках банківських рахунків, касових ордерах, бібліотечних документах;
- ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;
- повне або часткове підроблення документів.

Подолання протидії на етапі підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи здійснює слідчий шляхом одержання зразків почерку та підписів при провадженні різних слідчих дій.

Процедуру вилучення зразків (наступну після їх пошуку та виявлення) слідчий здійснює в процесі проведення оглядів, обшуків і виїмок, витребування їх від підприємств, організацій, посадовців, громадян. При цьому вилучають зразки, що існували до проведення слідчої дії, наприклад, вільні та умовно-вільні зразки почерку та підписів.

Під прийомами протидії особи, яку перевіряють, під час відібрання в неї експериментальних зразків почеркового матеріалу слід розуміти:

- відмову особи від надання зразків почерку та підписів;
- навмисне спотворення особою свого почерку, підпису з метою створення перешкод вирішенню ідентифікаційних завдань;
- повідомлення неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису конкретної людини у разі підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою від її імені.

Ґрунтуючись на наведеній вище класифікації форм протидії, можна дійти висновку про те, що в разі створення перешкод слідчому поведінка обвинуваченого при призначенні судово-почеркознавчої експертизи і відібранні в нього зразків почерку та підписів матиме форму «внутрішньої» протидії шляхом фальсифікації та приховування інформації.

До прийомів приховування інформації та (або) її носіїв можна віднести такі:

- приховування вільних зразків почерку та підписів;
- ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;
- відмова від надання експериментальних зразків почерку та підписів особою, у якої їх відбирають;
- надання неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису конкретного виконавця.

До прийомів фальсифікації інформації та (або) її носіїв належать:

- повне або часткове підроблення документів;
- спотворення почерку та підписів під час їх відібрання.

Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження потребує знання слідчим даних про особу, яку перевіряють. Із сукупності відомостей про особистість обвинуваченого (підозрюваного) слідчому необхідно вміти виокремити головні риси, знання яких дозволить змінити позицію особи, яку перевіряють і яка чинить протидію під час проведення цієї слідчої дії (наприклад, знання біографічних даних обвинуваченого допоможе слідчому у встановленні необхідного психологічного контакту).

Вибір слідчим тактичних прийомів відібрання зразків для порівняльного дослідження багато в чому ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, поведінки та дій осіб, які проходять у справі. Доцільно розглянути це питання докладніше.

Сутність, цілі, проблеми прогнозування в криміналістиці вперше розглянув Р. С. Белкін у 1960-х роках. У 1970-х роках він сформулював основні положення теорії криміналістичного прогнозування [12, с. 145—162]. Питання концептуального характеру в галузі теорії криміналістичного прогнозування було досліджено та систематизовано в працях П. Д. Біленчука [13], Л. Г. Горшеніна [14], В. А. Журавля [15, с. 42—55], Г. О. Зоріна [16, с. 93—143], В. О. Коновалової [17], О. Р. Ратінова [18, с. 187] та ін.

Водночас специфіку прогнозування в діяльності слідчого під час підготовки до проведення експертиз, зокрема судово-почеркознавчої експертизи, у юридичній літературі не висвітлено.

Загалом прогнозування пов'язане з емпіричним передбаченням слідчим особливостей розслідування певного злочину. Об'єктами такого прогнозування є:

- розвиток криміналістичних ситуацій;

- поведінка учасників розслідування;
- характер тактичних рішень, які приймають, прийомів, які застосовують, та їх результатів;
- процеси збирання доказової та орієнтувальної інформації тощо.

Прогнозування в подібних випадках має важливе значення для оптимізації слідчої діяльності. Зокрема, з'являється можливість докладніше оцінити кожную слідчу ситуацію та її можливий розвиток, висунути найбільш реальні слідчі версії, підвищити ефективність слідчих дій, тактичних прийомів, методів розслідування та використаних техніко-криміналістичних засобів, тобто зрештою прийняти правильне і найефективніше тактичне рішення.

Особливого значення прогнозування набуває в ситуації протидії розслідуванню. Конфліктні слідчі ситуації виникають у переважній більшості кримінальних справ (зазвичай вони виникають між слідчим і підозрюваним). У процесі розслідування часто розв'язують два протилежних, але взаємопов'язаних завдання. Особа, яка вчинила злочин, з огляду на можливість використання слідчим тих чи інших способів і прийомів, прагне ускладнити їх застосування, ухилитися від відповідальності (приховати інформацію тощо). Натомість слідчий, ураховуючи можливі способи вчинення та приховування злочину, прагне встановити факти, які приховують ввід нього, нейтралізувати опір зацікавлених осіб, забезпечити покарання винних. У такій ситуації надзвичайно важливе значення має спроможність слідчого спрогнозувати поведінку осіб-учасників слідчих дій, які чинять йому протидію в їх проведенні, зокрема відмовляються від надання експериментальних порівняльних зразків.

Отже, основною метою прогнозування слідчим поведінки особи, у якої планується відібрати експериментальні зразки почерку та підписів під час підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи, є емпіричне передбачення протидії особи під час проведення цієї слідчої дії.

У зазначених конфліктних ситуаціях, як слушно зазначає О. Р. Ратінов, «учасник кожної сторони прагне мислити за іншого. При цьому успіх залежить від повноти і точності обізнаності одного про іншого» [18, с. 188—189]. Таку розумову діяльність у психології характеризують терміном «рефлексія». У складному процесі рефлексії виокремлюють: бачення суб'єктом самого себе, бачення суб'єкта іншим індивідом, уявлення першого суб'єкта про уявлення іншого суб'єкта щодо себе, своїх думок тощо [19, с. 168]. Якщо слідчий здатний на таке, він може керувати процесом прийняття рішень стороною, яка йому протистоїть, лінією поведінки підозрюваного, обвинуваченого [20, с. 188].

Структура психологічного прогнозу поведінки учасника процесу під час відібрання в нього експериментальних зразків почерку та підписів складається із сукупності таких взаємопов'язаних елементів:

- суб'єкт прогнозування (слідчий);
- об'єкт прогнозування — особа, яку перевіряють (насамперед підозрюваний);
- одержана з процесуальних і непроцесуальних джерел під час розслідування доказова або орієнтувальна інформація про особистісні характеристики особи та обставини справи, яку розслідують, що є підставою для складання прогнозу про можливу поведінку цієї особи під час відібрання експериментальних зразків почерку та підписів;

– результат прогнозування, який виявляється в моделі поведінки особи в процесі відібрання зразків.

На підставі складеного прогнозу поведінки особи (обвинуваченого, підозрюваного) слідчий обирає систему тактичних прийомів, які усувають її протидію. Зокрема, правильний прогноз можливої поведінки підозрюваного чи обвинуваченого під час одержання від нього зразків порівняння, навіть у разі протидії розслідуванню шляхом спотворення почерку або підпису, дасть змогу слідчому застосувати відповідні тактичні прийоми та отримати зразки, порівнювані з почерковим матеріалом, який досліджують.

Підставами для формування прогнозу слідчого є результати вивчення особи в процесі розслідування, а також відомостей, що є результатом особистого і колективного професійного досвіду, і, звичайно, слідча ситуація, що склалася під час розслідування певної кримінальної справи.

Інформацію, необхідну для складання прогнозу поведінки особи до та під час відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, слідчий отримує двома способами:

- 1) безпосереднє сприйняття особистих характеристик особи, яку перевіряють, під час проведення попередніх слідчих дій;
- 2) вивчення особи шляхом збирання та аналізу відомостей про неї, якими є:
 - результати оперативно-розшукових заходів;
 - інформація, одержана від свідків, зокрема про факт виконання досліджуваного запису (підпису) особою, яку перевіряють;
 - дані, взяті з архівних матеріалів, раніше розслідуваних кримінальних справ, у яких фігурувала особа, що її перевіряють;
 - інформація з наданих слідчому документів, які характеризують особистість особи, що її перевіряють, тощо.

На початку розслідування, при призначенні судово-почеркознавчої експертизи, слідчий зазвичай не має необхідного комплексу відомостей про особу, у якій передбачають відібрати зразки почерку та підписів. Тому діагностика особистості особи, яку перевіряють, в умовах очевидної недостатності відомостей про неї викликає певні ускладнення. З огляду на це слідчому слід розвивати професійні якості для того, щоб вміти помічати і правильно розуміти ознаки, які вказують на певні відчуття, спонукання та наміри людей, що служать своєрідними сигналами, показниками і мають важливе значення для вибору ефективних тактичних прийомів проведення слідчої дії [18, с. 258]. Прогнозування поведінки учасників слідчих дій безпосередньо пов'язане з особистими якостями слідчого, який повинен:

- вміти визначити вірогідну поведінку такої особи і на підставі зібраної інформації про неї передбачити, як впливатимуть його дії на її поведінку в конкретній слідчій ситуації, що склалася;
- мати запас можливих альтернативних варіантів у типових ситуаціях розслідування для того, щоб можна було будувати прогноз оптимального варіанта;
- володіти комплексом тактичних прийомів для того, щоб під час реалізації прогнозу застосувати найефективніші з них [15, с. 56].

Отже, вирішуючи завдання відібрання зразків для порівняльного дослідження, слідчий має прогнозувати можливість протидії особи, яку перевіряють, відібранню експериментальних зразків. Відповідно до слідчої ситуації, яка склалася, він має

обирати та застосовувати такі тактичні прийоми, які спрямовані на усунення протидії особи під час підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи.

За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

1. Розвиток судово-почеркознавчої експертизи як практичної діяльності потребує вирішення теоретичних, методичних, організаційно-управлінських, тактичних і процесуальних завдань.

2. Проведення судово-почеркознавчої експертизи є слідчою дією, оскільки вона спрямована на формування доказової бази і складається з трьох етапів:

- а) підготовка і призначення судової експертизи;
- б) провадження експертного дослідження;
- в) дослідження, оцінка та перевірка висновку експерта.

3. Етап підготовки почеркознавчої експертизи включає систему процесуальних, організаційних, технічних дій і тактичних прийомів зі збирання почеркового матеріалу, у тому числі порівняльних зразків. Важливим тактичним положенням підготовки матеріалів є постійна взаємодія слідчого зі спеціалістом-почеркознавцем.

4. Протидія проведенню судово-почеркознавчої експертизи — це здійснювана до виявлення злочину та після початку його розслідування навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб зі створення перешкод у збиранні об'єктів, які надають на експертизу, з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі.

Прийомами протидії особи, яку перевіряють, є:

– у разі призначення судово-почеркознавчої експертизи:

приховування вільних зразків почерку та підписів, тобто різних рукописних текстів;

ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;

повне або часткове підроблення документів;

– у разі відібрання в особи експериментальних зразків почерку та підписів:

відмова особи від надання зразків почерку та підписів;

навмисне спотворення особою свого почерку, підпису;

повідомлення неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису певної людини.

5. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для порівняльного дослідження ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, та поведінки особи, яку перевіряють. Прогноз здійснюють двома способами: шляхом безпосереднього сприйняття особистісних характеристик особи, яку перевіряють, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано — шляхом збирання та аналізу інформації, яка її характеризує.

Практична реалізація викладених вище положень у процесі досудового розслідування має позитивно вплинути на якість діяльності слідчих з виявлення прийомів протидії осіб, яких перевіряють, під час проведення судово-почеркознавчої експертизи та відібранні в них експериментальних зразків почерку та підписів і покращить рівень тактико-криміналістичного забезпечення досудового слідства.

Список використаної літератури

1. *Васильев В. Л.* Юридическая психология / В. Л. Васильев. — Л. : Наука, 1974. — 445 с.
2. *Шехавцов Р.* Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями / Р. Шехавцов // Право України. — 2001. — № 6. — С. 64—65.
3. *Кравчук С.* Основні причини поглиблення економічної злочинності в Україні / С. Кравчук // Право України. — 2002. — № 11. — С. 54—55.
4. *Александренко О. В.* Протидія розслідуванню як елемент злочинної діяльності / О. В. Александренко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2003. — Вип. 3. — С. 163—166.
5. *Бабаева Е. У.* Противодействие предварительному следствию и пути его преодоления / Е. У. Бабаева // Российский следователь. — 2001. — № 6. — С. 7—9.
6. *Берназ В. Д.* Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження / В. Д. Берназ // Право і безпека. — 2004. — № 1. — С. 45—47.
7. *Волобуев А. Ф.* Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А. Ф. Волобуев // Государство и право. — 2002. — № 4. — С. 42—47.
8. *Карагодин В. Н.* Преодоление противодействия предварительному расследованию / В. Н. Карагодин. — Свердловск : СЮИ, 1992. — 177 с.
9. *Омельченко Т. В.* Проблеми подолання протидії розслідуванню з боку захисника на досудових стадіях кримінального судочинства / Т. В. Омельченко, Р. Л. Степанюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2003. — Вип. 3. — С. 157—162.
10. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.] ; под ред. проф. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. — 990 с.
11. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3-х т. / Р. С. Белкин. — Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М. : Юрист, 1997. — 480 с.
12. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. — 240 с.
13. *Биленчук П. Д.* Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Биленчук Петр Дмитриевич. — К., 1982. — 184 с.
14. *Горшенин Л. Г.* Основы теории криминалистического прогнозирования / Л. Г. Горшенин. — М., 1993. — 364 с.
15. *Журавель В. А.* Основы теории криминалистического прогнозирования / В. А. Журавель // Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и факульт. / [под ред. проф. В. Ю. Шепитько]. — Харьков : Одиссей, 2001. — С. 42—55.
16. *Зорин Г. А.* Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. — Мн. : Амалфея, 2000. — 608 с.
17. *Коновалова В. Е.* Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. — Харьков : Высшая школа, 1978. — 144 с.
18. *Ратинов А. Р.* Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. — М. : ООО «Юр-литинформ», 2001. — 352 с.
19. *Еникеев М. И.* Общая, социальная и юридическая психология. Краткий энциклопедический словарь / М. И. Еникеев, О. Л. Кочетков. — М. : Юрид. лит.-ра., 1997. — 448 с.
20. *Ратинов А. Р.* Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике / А. Р. Ратинов // Правовая кибернетика : сб. матер. / [отв. ред. В. Н. Кудрявцев]. — М. : Наука, 1970. — С. 185—197.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.